

Jazyk vzdělanosti

Dopis číslo 3 předsedy Mezinárodní sociologické asociace z října 1995 členům ISA

Je nám dán těžký úděl navzájem komunikovat. Mluvíme rozdílnými konceptuálními jazyky, rozdílnými společenskými jazyky. Píšeme zcela jinak, než jsme psávali před 50, 100, 200, 500 roky. A samozřejmě hovoříme odlišně foneticky znějícími jazyky. Úkolem společenských věd je říci něco o realitě světa druhým lidem, a to především kolegům z oblastí společenských věd. Jestliže se tedy pokoušíte něco sdělit, musí vám ostatní lidé rozumět. Nesmí se stát, že dialog probíhá bez vzájemného porozumění, i když na druhou stranu, diskuse je pouze rovnováha mnoha monologů.

ISA jako mezinárodní organizace se o navázání dialogu pokouší, jde jí o to, aby byly otevřeny možnosti k vyjádření mnohých jazyků konceptuálních i společenských. Činit to je dosti trnitá cesta, ale zdá se, že být otevřen fonetickým jazykům, je nejkontroverznější. Jistě by nám připadlo nenormální navrhnout, aby se konzervativní a marxističtí sociologové vyjadřovali pouze jazykem liberálů. Není však divné, že se francouzští či španělští sociologové navzájem vyjadřují anglicky.

Mnohojazyčnost chápeme tak, že se užívá více jak jeden foneticky odlišný jazyk, co je ale mnohem důležitější, je veřejné vystoupení na vědeckých kongresech – nejedná se o zanedbatelný technický problém, ale o větší epistemologický problém vzdělanosti. Měli bychom pečlivě stanovit a vzájemně porovnat zisky a ztráty politiky a zvyklostí při užívání mnohosti jazyků.

Dovolte mi začít připomenutím historie společenských věd. To, jaké jazyky se užívaly na mezinárodních setkáních, bylo vždy výsledkem dvou vektorů: geopolitiky a demografie vzdělání. V období let 1850-1945 se utvářely obory společenských věd a veškeré vzdělání, které se společenskými vědami nazývalo, bylo umístěno převážně v pěti zemích: ve Velké Británii, Francii, Německu, Itálii a USA. Pět zemí, čtyři jazyky. Geopolitikové té doby určili nejméně tři jazyky (francouzštinu, angličtinu a němčinu) jako prestižní a mající vliv, a ty se začaly v celosvětovém měřítku užívat.

V té době se začínala pořádat první mezinárodní setkávání vědců společenských disciplín. Pokud víme (i když výzkum tohoto subjektu byl ještě sporý), vědci se cítili svobodní při prezentování svých prací na těchto zasedáních, když si mohli vybrat jednací jazyk ze čtyř. Zdá se, že nebylo zapotřebí nabízet překladatelské služby (ani ne následný překlad). Vzdělanci rozuměli jednacím jazykům tak dobře, jako svým rodným řečem.

Druhá světová válka přeměnila jak geopolitiku, tak demografii vzdělání. Německo (a Itálie) prohrály válku, a tím ztratily nárok užívat foneticky svůj jazyk na mezinárodních akcích. Důsledkem bylo, že v ostatních zemích se potenciální vědci přestali učit jejich jazyk jako prvořadý. Východní a střední Evropa, která tradičně byla oblastí užívající němčiny, přešla pod vládu komunistů. Ruština se stala druhým oficiálním jazykem a angličtina se zde de facto zaváděla formálně jako až druhý cizí jazyk.

USA se po válce nestaly pouze hegemonickou silou ve světovém systému, ale nejméně na 15 let získaly prvenství ve společenských vědách. Samozřejmě to vedlo k tomu, že neanglicky mluvící vzdělanci si osvojovali angličtinu a ta byla prvořadě zavedena na střední školy. Tento proces následoval i v dalších dekadách a probíhá až dodnes.

Oblast, která odolávala dominanci angličtiny, byla francouzština. Francie se stala vítěznou mocností a francouzská vláda se za podpory veřejnosti starala, aby Francie opět vstoupila do popředí vlivu na geopolitické dění. Spojené národy daly francouzštině stejný statut jako angličtině – stala se jednacím jazykem. Demografie vzdělání k tomu přispěla také. Stále ještě existovali rodilí uživatelé francouzštiny v různých zemích s důležitou komunikací i ve vědách o společnosti, francouzštinu používali jako druhý jazyk v bývalých francouzských koloniích a v románské oblasti Evropy, stejně jako v mnoha částech Latinské Ameriky. V Latinské Americe a v celé Evropě po roce 1945 přesto angličtina nabyla nad francouzštinou vrchu a francouzštiny postupně na mezinárodních akcích ubývalo.

Mezitím se změnila vzdělanostní demografie. Počet španělsky mluvících vzdělců stále přibýval a ti přišli nakonec s požadavkem, aby byla i španělština zavedena na mezinárodní

fórum. ISA oficiálně tento požadavek akceptovala a od roku 1994 učinila španělštinu třetím oficiálně užívaným jazykem v asociaci.

Nyní se opět mění jak geopolitika, tak vzdělanostní demografie. Hegemonická role USA je na ústupu. Nárůst vlivu Německa a Japonska je zcela evidentní. Po kolapsu komunismu ve východní a střední Evropě následuje obnovování vlivu němčiny na tuto část světa a můžeme očekávat znovuoživení zájmu o němčinu u mladších výzkumníků. Evropská unie klade velký důraz na multijazyčnost a prakticky tak pomáhá jak francouzštině, tak i němčině znovu se prosadit v evropských zemích. A vzdělanci se zařizují podle toho. Počet vzdělců, jejichž rodným jazykem je němčina, značně roste a tento nárůst bude pokračovat i ve světovém měřítku. Není těžké předpovědět, že si Němci navzdory rozšířenému užívání angličtiny v německy mluvících oblastech vymohou v krátkém čase uznání němčiny na mezinárodních setkáních, jako si vymohli před nimi jejich kolegové španělštinu. Kdo bude následovat po nich? Těžko říci. Japonci mají stejné dva nároky: geopolitický a vzdělanostně demografický, jak shledává většina světových vědců, ale japonština není indoevropský jazyk a je těžké se ji naučit. Nároky portugalské, italštiny, ruštiny, arabštiny a čínštiny nejsou absurdní, ale nyní nepřijatelné. Kdy by měl počet skončit, a může někdy?

Proč na tom záleží, o tom musíme diskutovat ve dvou úrovních. Za prvé je to úroveň epistemologická a za druhé organizačně pragmatická. Epistemologická úroveň znamená užít mnoha jazyků a je otázkou perspektivy kulturní diverzity. Užívání fonetických jazyků není zřetelně našich image více než jazyků konceptuálních nebo sociálních. Dokonce jazyky, které jsou si uzavřeny navzájem, přinášejí mnoho těžkostí při překladu a jak vzniká tato jazyková mezera, narůstají s tím potíže v možnostech překladu. A to je hlubší problém než při dorozumívání jedním jazykem. Jádro komunikace sociálních vědců je v tom, co nazýváme koncepcí, každá koncepce je obvykle reprezentována jediným termínem nebo frází a obsahuje implicitně teorii historie (nebo dáváte-li přednost sociální strukturu). Teorie nejsou shodné v každém jazyce, protože mají rozdílné kulturně historické souvislosti. Okleštěná možnost dis-

kuse v jednom jazyce eliminuje celý princip pohledu na věc. Dialog je tak zúžen na monolog. Jazyková diverzita má všechny atributy diverzity biologické. Je stejně nutné ji chránit, abychom z ní získali maximum vědeckého zisku. Předpokládalo by to ovšem, aby každý vědec uměl velký počet jazyků. Stejně jako u většiny procesů, po určitém bodě marginální zisk nebude stát marginální náklady. Otázka nákladů je jistě dostatečně relevantní. Existují náklady individuální a kolektivní. Individuální náklady jsou většinou investice finanční a časové, když se učíme jazyku. Nejjednodušší je naučit se jej na střední škole. Nejvíce dá také zabrat naučit se první cizí jazyk, ty ostatní už jdou snáze. Je třeba dosáhnout stupně kulturní normy, kdy vzdělanostní multijazyčnost bude většina lidí pokládat za samozřejmou a bude se učit cizí jazyk v mladém věku, tak se naučí tři i čtyři jazyky. Vše bude záležet na organizaci vzdělání.

Také kolektivní náklady při využívání více jazyků v praxi jsou finanční i časové. Pro ISA je okamžitou klíčovou otázkou otevřenost. Statut uvádí, že máme tři jednací jazyky. Jak tuto skutečnost uvést v soulad v případě, že chceme komunikovat skutečně maximálně efektivně? Vedou k tomu tři cesty, které mohou organizace, jako je ISA, využít při pořádání kongresů či dalších menších setkání.

1. Dovolit užívat všech tří jazyků při přednáškách a diskusích, ovšem jazykově rozdělit zasedání. Tak není potřeba fonetického překladu. To eliminuje epistemologickou cenu interlingvistického dialogu.
2. Dovolit zavedení všech tří jazyků a zajištění překladatelů, to umožní každému mluvit jazykem, který ovládá, a zároveň i ostatním rozumět. Je to nejnáročnější na organizaci a stojí to dost peněz. Není-li užíván simultánní překlad, dochází k časové ztrátě. Simultánní překlad nese zase riziko nedostatečného překladu. Slyší-li člověk něco v cizí řeči prostřednictvím překladatele, může se ztratit interlingvistický dialog, neboť jsou úplně potřeny nuance při rychlém překladu.
3. Připustit užití všech tří jednacích jazyků a nepřekládat (nanejvýš povolit tzv. „šeptaný“ překlad). Jedná se o tak jednoduchou organizaci jako u jednojazyčného jednání. Maximalizuje se interlingvistický dialog. Předpo-